

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ НОРМИ ПРАВА

FEATURES AND SIGNIFICANCE OF THE RULE OF LAW

Пильгун Н.В., к. ю. н.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національний авіаційний університет

Григоренко М.О., студентка I курсу юридичного факультету
Національний авіаційний університет

У статті на основі наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи щодо поняття «норма права», обґрунтовано різні позиції загальної сутності правових норм, їхніх функцій, принципів та практичної діяльності. Проведено аналіз основних рис права та порівняння їх із стандартами соціальних норм. Висвітлено питання структури правової норми, а також охарактеризовано джерела норм права. Наголошено, що норма права являється первинною ланкою в системі законодавства, яка регулює суспільні відносини. Її основні ознаки полягають в тому, що це формально визначене правило поведінки, яке санкціонується державою, має загальний характер, приймається в суворо встановленому порядку, є формою закріплення прав і обов'язків особи і громадянина. Так як у сучасному світі невід'ємною частиною і основною структурною ланкою будь-якої державної системи є правові норми, очевидними є те, що вивчення та розуміння їхнього впливу на політичні, економічні, соціальні, а також духовні відносини, характеристика ознак, форми вираження і закріплення, структурні особливості – це основні теми, які мають бути підґрунтям правосвідомості і правової культури кожного свідомого громадянина. Зосередимося у цій статті на вивченні юридичної природи норми права. Запропоновано визначення, що в цілому норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки, яке було сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи та рівності. Порушення встановленої державою норми права слугує підставою для суб'єктів правовідносин нести юридичну відповідальність, що визначається в основних нормативно-правових актах та міжнародних стандартах. Захищаючи права та свободи усіх ланок суспільства правові норми являються проявом справедливості, чіткості, гуманізму, демократизму та структурності.

Ключові слова: право, система права, норма права, суспільні відносини, структура норми права, джерела нормативно-правових актів, риси права, юридична відповідальність.

The article, based on the scientific views of scientists, explores theoretical approaches to the concept of "rule of law", substantiates the various positions of the general essence of legal norms, their functions, principles and practical activities. The analysis of the main features of the law and their comparison with the standards of social norms. The issues of the structure of legal norms are covered, as well as the sources of legal norms are characterized. It is emphasized that the rule of law is the primary link in the system of legislation governing public relations. Its main features are that this formally defined rule of conduct, which is sanctioned by the state, is general in nature, adopted in a strictly prescribed manner, is a form of consolidating the rights and responsibilities of the individual and citizen. Since legal norms are an integral part and main structural unit of any state system in the modern world, it is obvious that studying and understanding their purpose and effectiveness is the key to improving the present and future of a democratic state. The study of their impact on political, economic, social and spiritual relations, characteristics of characteristics, forms of expression and consolidation, structural features – these are the main topics that should be the basis of legal awareness and legal culture of every conscious citizen. In this article we will focus on the studied legal nature of the rule of law. It is proposed to define that in general the rule of law is a universally binding rule of conduct, which was formed in society in accordance with the recognized in it a fair measure of freedom and equality. Violation of the rule of law established by the state is the basis for the subjects of legal relations to bear legal responsibility, which is defined in the main regulations and international standards. Protecting the rights and freedoms of all sections of society, legal norms are a manifestation of justice, clarity, humanism, democracy and structure.

Key words: law, legal system, rule of law, public relations, structure of the rule of law, sources of legal acts, features of law, legal responsibility.

Основним завданням норм права є регулювання суспільних відносин, що є важливою умовою для створення не лише правопорядку в країні, але й стабільного функціонування державних установ, організацій та органів. Вони забезпечують ефективне регулювання усіх сфер життя, захищаючи права, свободи та законні інтереси як особисті, так і громадян України. Значення правових норм полягає саме у створенні необхідних умов для прогресивного розвитку суспільства, оскільки з їхньою допомогою вдається досягти демократії, рівності, економічної свободи та максимального рівня організованості. Загалом норма права є первинною, вихідною ланкою як для права, в цілому, так і для окремих його галузей. Вона виступає як своєрідне «ядро» в системі суспільних відносин. Лише спираючись на норми, право закріплює різні моделі забороненої чи дозволеної поведінки суб'єктів.

Загальновідоме визначення норми права полягає в тому, що це обов'язкове правило поведінки, яке було сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи та рівності. Також норма права є формально визначеною, тобто встановленою чи санкціонованою державою в нормативно-правових актах, оскільки являється забезпеченою владою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин. Сут-

ність та зміст поняття норми права розглядали такі вчені, як В. М. Сиріх, Н. І. Матузов, А. В. Малько, А. Ф. Черданцев, В. В. Молдован, М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова, Г. А. Борисов, В. О. Коток, В. Н. Хропанюк, О. Ф. Скакун, В. М. Кириченко, О. М. Куракін та інші. Незважаючи на велику кількість досліджень, єдиного підходу щодо визначення вказаного поняття так і не було сформовано.

Тому, очевидним є те, що існують різні погляди та думки стосовно того, що ж таке норма права: М. І. Байтін стверджував, що правова норма – це первинна клітинка права, частинка змісту, вихідний структурний елемент його системи. На думку О. Ф. Черданцева, норми права – це «цеглинки», з яких складається вся будівля права [2, с. 208]. М. В. Цвік вважає: «Норми права – це соціально обумовлене, спрямоване на регулювання суспільних відносин, обов'язкове для виконання правило поведінки, яке схвалюється або встановлюється державою та у своїй реалізації забезпечується рівнем свідомості виконавців, організаційною й виховною роботою та можливістю застосування державного примусу в разі порушення його вимог» [1]. Г. А. Борисов переконаний, що норма права – початкова «клітинка» системи права, а тому є носієм усіх ознак і властивостей, притаманних

та властивих праву в цілому [3, с. 174]. З вище наведеного можна стверджувати про те, що правники наголошують, що норма нерозривно пов'язується із сутністю права, оскільки є первинним елементом його структури, безпосереднім втіленням такої його ознаки, як нормативність.

Не дивлячись на те, що норма права є найменшою одиницею та найпростішим утворенням в системі законодавства, вона являє собою, на відміну від інституту чи права в цілому, цілісний елемент, що має логічно завершений характер. Суспільство – це багатоаспектний організм, який потребує постійного врегулювання соціальних зв'язків та відносин, і саме його стабільність та цілісність покликани захищати норми права, що за своїм призначенням, являються універсальним та ефективним засобом врегулювання суспільних відносин.

Правова норма є нормативною основою правового регулювання та має свої загальні ознаки:

- По-перше, норма права – це форма визначення і закріплення прав та обов'язків. Право, в загальному – це можливість певної поведінки особи, а обов'язок – необхідність виконати дії, або ж утриматися від них.

- По-друге, це правило поведінки загальнообов'язкового характеру, або ж владний припис держави. Це означає, що всі громадяни повинні дотримуватися встановлених державою правил, а також керуватися у своїх вчинках та діях буквою закону. Загальний характер є однією з особливостей норми права, так як вона застосовується не до конкретного випадку, а до різних ситуацій, що можуть виникнути в результаті правопорушення. З метою узагальнення схожих відносин між людьми й складається норма права.

- По-третє, норма права є формально визначеним правилом поведінки, яке закріплюється в нормативно-правових актах. Обов'язковим критерієм її існування є письмова форма та офіційна визначеність. В ній закріплюються права та обов'язки учасників суспільних відносин, і при цьому встановлені наслідки її порушення, тобто юридична відповідальність [4].

Разом з тим норма права характеризується спеціальними ознаками такими як:

- системністю, що означає взаємозагладжену внутрішню структуру та ієрархію у відповідності з правовими інститутами, галузями та іншими нормами;

- представницько-зобов'язальним характером, який вказує на те, що норма права не лише надає одним учасникам права, але й покладає на інших суб'єктів виконання, вказаних у законі, обов'язків;

- мікросистемністю – вона складається з таких елементів, як гіпотеза, диспозиція та санкція, утворюючи таким чином своєрідну мікросистему, механізм, що функціонує злагоджено;

- неперсоніфікованістю, оскільки норма права направлена не на конкретну особу, а на суспільство, в цілому, вказуючи на те, як потрібно поводитися суб'єкту в різних життєвих ситуаціях;

- владним вираженням держави, так як норма права напряму пов'язана з державою, яка санкціонує її, захищає та слідує за її дотриманням. Невиконання встановлених у нормативно-правових актах приписів, тягне за собою можливість застосування органами влади примусу.

Проте не слід співвідносити окрему норму права з правом в цілому, так як норма права – це відносно самостійне явище, яке володіє власними специфічними особливостями, що поглиблюють і конкретизують наші уявлення про право, його поняття, сутність і зміст, про механізм регулятивного впливу на суспільні відносини [1].

Як вказує В. М. Сирих, норми права властиві всі основні риси права як соціального явища, тому що воно являє собою складну систему, що представлена сукупністю конкретних, залежних одне від одного правил. Адже юридичні норми нерозривно пов'язані з суспільством і держа-

вою. Контролюючи їх вони намагаються зберегти основи демократії, свободи та рівності, забезпечивши вільне існування кожного громадянина. З цього випливає міцний зв'язок юридичних і соціальних норм, так як перші володіють деякими ознаками та властивостями других. Прикладом цього можуть слугувати такі спільні риси як свідомо-вольовий характер, залежність від рівня соціально-економічного й культурного розвитку країни, тому що норми права не тільки забезпечують функціонування більшості сфер життя, надаючи їм юридичної основи, але й самі потребують певної стабільності в економічній, культурній, духовній та політичній сферах держави. Як і в соціальних нормах, головним призначенням юридичних, як уже згадувалося раніше, є регулювання суспільних відносин. Вони виступають зразком правильної поведінки, спонукаючи кожного із нас до вчинення лише обдуманих, усвідомлених та корисних дій. Центральною спільною рисою виступає розрахованість на багаторазове використання. Дослідження закономірностей та особливостей функціонування норм, слугуватиме зразком при вирішенні схожих життєвих ситуацій. Саме завдяки соціальній зумовленості правові норми сприймаються людьми як виправдані та справедливі.

Однак існують і суттєві відмінності між юридичними та соціальними нормами:

- К. Г. Волинка із цього приводу зазначає, що норма права відрізняється від інших соціальних норм її притаманною формальною визначеністю. Внутрішня визначеність норми виявляється в змісті, обсязі прав та обов'язків, чітких вказівках на наслідки її порушення. Зовнішня визначеність полягає в тому, що будь-яка норма закріплюється в статті, главі, розділі офіційного документа – у нормативно-правовому акті. Формальна визначеність потребує письмової, документальної форми. Норми права є чинними, якщо вони доведені до відома через офіційні письмові джерела [5, с. 114];

- важливою відмінністю є сфера поширення різних норм. Для прикладу, якщо соціальні норми можуть поширюватися на невизначену територію та коло суб'єктів, то правові норми породжені виключно певною державою та мають відповідну сферу впливу;

- соціальні норми формуються стихійно, тобто виникають між різними суб'єктами в невизначений час. Натомість правової норми є результатом свідомої діяльності певного державного органу, який діє в межах своїх повноважень;

- для соціальних норм не є обов'язковим їх існування в державі, адже вони виникли ще в додержавному суспільстві та продовжують регулювати відносини й донині. Правові норми мають змогу існувати виключно в державі, яка встановлює та забезпечує їхнє функціонування і дію;

- відмінною є структура норм. В правових нормах існує чітко визначена структура та розмежування прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Соціальні норми не характеризуються формальною визначеністю та існують спільно, не розмежовуючи права та обов'язки осіб.

Так як норма права є елементом системи права, вона має певну структуру. Структура норми права – це її внутрішня будова, яка характеризується єдністю і взаємодією її складових елементів. Це впливає з того, що норма права: повинна встановлювати певне правило поведінки шляхом закріплення прав і обов'язків суб'єктів; визначати умови, за наявності яких суб'єкти можуть реалізовувати надані права та виконувати покладені на них обов'язки; закріплювати певні засоби забезпечення приписів, що в ній містяться [6]. Але також слід звернути увагу на структуру норми права, яка являється досить цілісною та точною системою. Норми права загалом об'єднують в собі три елементи: гіпотезу (припущення) – це перша частина правової норми, в якій містяться певні умови і описані життєві обставини, за наявності чи відсутності

яких настає дія норми права. Зазвичай вона починається словом «якщо». Її призначення полягає у визначенні сфери і межі регулятивної дії диспозиції правової норми. Основною частиною є диспозиція (розпорядження) – елемент норми права, в якому сформульовані права і обов'язки, яких суб'єкти суспільних відносин набувають при наявності умов, передбачених гіпотезою норми. Вона відіграє роль центральної частини, визначає зміст суб'єктивних прав учасників правовідносин і юридичні обов'язки, може містити вимогу певних дій, або заборону неналежної поведінки [7, с. 103]. Вкінці норми права розміщена санкція (стягнення), що є логічно завершальним елементом норми права, який передбачає засоби примусового впливу держави у випадку порушення норми. Вона вказує на негативне ставлення суспільства до правопорушення, забезпечує реалізацію правил, які були встановлені в диспозиції та діє лише у випадку порушення вимог зазначених в диспозиції [7, с. 104].

Норми права мають особливі форми зовнішнього вираження. Щодо джерел права то вони є юридичною мовою формами закріплення правових норм, в яких описуються умови для застосування відповідної норми, наслідки невиконання встановлених державою правил та зобов'язання як громадян перед державою, так і влади перед населенням. Існують різні точки зору на визначення джерел права.

Під цим терміном зазвичай розуміють:

- способи офіційного вираження й закріплення правових норм;
- джерело інформації, що визначає, де саме знаходиться те чи інше правило поведінки, як ним керуватись та застосовувати на практиці;
- офіційно об'єктивовані акти, що містять правові норми [8].

Н. Г. Александров під джерелами права розуміє діяльність держави, яка полягає у встановленні нових

юридичних норм або визнанні вже існуючих. Натомість М. М. Волленка вважає, що джерелами права є офіційно прийняті способи і форми зведення в закон державної волі, що розрахована на неодноразове застосування [8]. Наведені вище особливості наводять нас на думку про те, що норми права – це не лише внутрішньо структуровані правила поведінки, але при цьому вони також характеризуються стійкою і систематизованою зовнішньою структурою, що кодифікує усі норми в певне джерело права.

В Україні найважливішим джерелом права виступає нормативно-правовий акт, в якому і містяться норми права, що регулюють правовідносини у суспільстві. Наша держава відноситься до країн романо-германської правової сім'ї, що характеризуються домінуванням законів та підзаконних правових актів серед інших джерел права. Зміст нормативно-правового акту складають різні приписи та норми права, які встановлені для забезпечення правомірності та врегулювання багатьох політичних, соціально-економічних, сімейних, трудових та інших правовідносин. Таким чином, визначення усіх джерел норм права дає нам глибше розуміння сутності та призначення норм в українському законодавстві, що є важливим під час формування правової свідомості суспільства та становлення праворозуміння у фахівців, що залучені до сфери юриспруденції.

Отже, досліджуючи норму права як основний елемент законодавства, що створює повноцінну систему, регулює кожен сферу життя, слугує зразком правильної поведінки, вказує шляхи вирішення проблем, охороняє та забезпечує захист фізичних та юридичних осіб, формується стійке розуміння важливості та значення правових норм. Вони «вмикають» механізм вирішення соціальної ситуації та приводять в дію правову програму. Адже саме з правової норми складається «будиночок» інституту права, галузі права, і всієї системи права в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сутність поняття «норма права». URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2746/Sutnist%20poniattia%20norma%20prava_%20Mohilevskiy_2016.pdf?sequence=2&isAllowed=y
2. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов. Москва : Юрайт, 2000. 432 с.
3. Борисов Г. А. Теория государства и права : учебник. Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. 292 с.
4. Поняття та ознаки норми права. URL: https://pidru4niki.com/84559/pravo/normi_prava
5. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посібник. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
6. Структура норми права. Способи викладення правових норм. URL: https://pidru4niki.com/14940511/pravo/struktura_normi_prava_sposobi_vikladennya_pravovih_norm
7. Правознавство (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. серед. освіти / О. Д. Наровлянський. Київ : Грамота, 2018. 272 с.
8. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4297/1/ДЖЕРЕЛА%20ПРАВА%20БАГАТОМАНІТНІСТЬ.pdf>